

söz şu şekilde de yorumlanabilir: Hakk'ın varlığı konusundaki mârifet bizzat O'nun varlığı hakkında hayret içinde kalmayı icap ettirir. Çünkü kul Allah'ı tanıyınca bütünüyle kendini O'nun hâkimiyeti altında görür. Kulun varlığı ve yokluğu O'nunla, sükûnu ve hareketi O'ndan olunca O'nun kudreti karşısında hayrette kalır ve bütün varlığının bekâsı O'nunla olunca, "Ben de kim oluyorum?" der. Muhammed b. Vâsî de Allah'ı tanıyan kişinin sözünün az, hayretinin dâimî olduğunu söyler. Allah'ı tanıyan fakat ifadeye sığmadığı için O'nu tanıtamayan ve anlatamayan ârif suskun ve şaşkın bir şekilde hayrete düşer.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî hayretle vuslat arasında bir ilgi kurmuştur. Ona göre Hakk'a vâsıl olan hayret eder. Bu durumda hayret "ilim, irfan, yakın ve hidayet" anlamına gelir. Celâl tecellileriyle cemâl tecellilerinin bir noktada birleşmesi ve özdeşleşmesi sûfide hayret halinin doğmasına yol açar. Sûfî, nasıl olur da birden çok çıkıyor veya çok bir oluyor diye de hayret eder (*Fuşûş*, s. 72).

Hakk'ın çeşitli ve sonsuz tecellilerini temaşa eden ârifler hayretlerini çok güzel mısralarla ifade etmişler, bu konudaki düşüncelerini ortaya koymak için ilgi çekici hikâyeler anlatmışlar ve menkıbeler nakletmişlerdir. Hayret, Ferîdüddin Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'inde bu anlamda olmak üzere yedi vadinin altıncısı olarak tasvir edilmiştir. Mutasavvıfların hayret anlayışını tenkit eden İbn Teymiyye hayretin övülmeye değer bir yanı olmadığını söyler (*Mecmû'u fetâvâ*, XI, 383-393).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "hyr" md.; *el-Mu'cemû's-şûfî*, s. 357-363; Serrâc, *el-Lûma'*, s. 421; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 100, 137; Kuşeyrî, *er-Risâle* (trc. Mahmûd İbnü's-Şerîf, nşr. Abdülhalîm Mahmûd), Kahire 1966, s. 605; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Jukovski), s. 347, 353, 487, 488; Herevî, *Tabakât*, s. 109; Attâr, *Mantıku't-tayr* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1963, II, 136-145; Baklî, *Şerh-i Şaḫhiyyât*, s. 555; İbnü'l-Arabî, *Fuḫûş* (Affî), s. 72-73, 112, 200; a.mlf., *el-Fütûhât*, I, 352; IV, 52-53; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XI, 383-393; Mevlânâ, *Mesnevî*, III, 111; İbnü'l-Hatib, *Rauzatü't-târif* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1387/1968, s. 665; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 88; Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*, Bulak 1256, s. 234; Ebû'l-Alâ el-Affî, *Ta'likâtü'l-Fuḫûş* (İbnü'l-Arabî, *Fuḫûş* [Affî] içinde), s. 41, 54, 297; M. Takî Ca'ferî, *Tefsîr u Nakd u Tahlîl-i Meşnevî*, Tahran 1365 hş., VI, 646-650; XV, 153; Seyyid Sâdık-ı Güherîn, *Şerh-i İṣṫilâhât-ı Taşavvuf*, Tahran 1369 hş., IV, 321.

ERHAN YETİK

HAYRETİ

(حیرتی)

(ö. 941/1534)

Divan şairi.

Vardar Yenicesi'nde doğdu. Asıl adı Mehmed'dir. Kaynaklarda Mehmed Şah, Mehmed Çelebi ve Baba Hayretî olarak da geçer. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Mevlevî şeyhi Yûsuf-ı Sîneçâk'ın kardeşi olan Hayretî mutasavvıf bir şairdir. Kardeşi gibi kendisi de önce Şeyh İbrâhim Gülşenî'ye intisap etti, daha sonra Rumeli abdalları arasına karışarak Bektaşîliği benimsedi. Sehî Bey ve Âşık Çelebi'nin belirttiklerine göre Hayretî, Rumeli akıncı ocaklarında bir sipahi olarak ömür sürmüştür. Divanındaki "Kılıç Kasidesi" ile "Yahyâlılarız" redifli murabbaî da bu hususu doğrulamaktadır. Şairin tahsil durumuna dair kesin bilgi mevcut değildir.

Hayretî Vardar Yenicesi, Üsküp ve Belgrad gibi döneminin kültür merkezlerinde çağdaşları olan Hayâlî Bey, Usûlî ve Garîbî ile dost meclislerinde bulunmuştur. Bir ara İstanbul'a da giden şairin burada ne zamana kadar kaldığı bilinmemektedir. İstanbul'da bazı devlet büyüklerine kasideler sunan Hayretî, Kanûnî'nin sadrazamı Makbul İbrâhim Paşa'nın dikkatini çeker. Onun için bir bahâriyye yazıp kendisine sununca İbrâhim Paşa şairden hoşlanıp büyükçe bir ihanda bulunmak istemişse de sadrazama daha yakın olan Hayâlî Bey'in, Hayretî'yi tok gözlü ve kimseye baş eğmeyen biri olarak tanıtmayı yüzünden câizeden vazgeçerek küçük bir tımar vermeyi kâfi görür. Bunun üzerine Hayretî, "Dil-i bîmâr bu denlû merhem ile tîmâr olmaz" diyerek İstanbul'dan Vardar Yenicesi'ne geri döner.

Yenice'ye geldiğinde Mihaloğlu ve Yahyâlı akıncı ocaklarına sığınan Hayretî, ömrünün sonuna kadar hizmetinde bulunduğu bu beylerin desteğiyle geçinmiştir. Bir yerde durmayıp değişik yerlere giden akıncı ocaklarıyla beraber Yenice, Belgrad ve Üsküp gibi merkezlerde bulunan şair gezip dolaştığı yerleri şiirlerine de aktarmıştır. Onun Belgrad ve Yenice için yazdığı müstakil şehrengizler bu devrenin mahsulüdür. Son zamanlarında gözleri artık görmeyen Hayretî, dost ve şairler meclisine kardeşi Yûsuf-ı Sîneçâk'ın yetiştirmesi olan şair Günâhî'nin yardımıyla gidip gelmekteydi. Nitekim şair ihtiyarladığını ve gözlerinin artık görmediğini birkaç beytinde ifade etmiştir. Latîfî ve Âlî'nin kaydettiğine göre Hayretî, ve-

fatında vasiyeti üzerine Vardar Yenicesi'nde daha önce inşa ettirdiği zâviyesine defnedildi. *Sicill-i Osmânî* ve *Osmanlı Müellifleri*'nde ise Hayretî'nin kardeşi Yûsuf-ı Sîneçâk ile beraber İstanbul'da Sütlüce'deki hazîrede medfun olduğu ve orada Hayretî adına bir mezar taşının bulunduğu kaydedilmektedir. Buna karşılık Hayretî'nin yakın dostu olan Âşık Çelebi, Hayâlî Bey'i anlatırken Vardar'a gittiğinde vefat etmiş bulunan Hayretî'nin ruhu için Fâtîha okuduğunu yazar ki bu Hayretî'nin mezarının Vardar Yenicesi'nde olduğuna bir delil teşkil eder. Bu takdirde Sütlüce'deki kabir bir makam olarak düşünülebilir. *Künhü'l-ahbâr*'da ayrıca şairin Yenice'deki mezarının bir ziyaret yeri olduğu belirtilir.

"Ca'ferî-mezheb safâyî canlarız" diyerek mezhebini açıklayan Hayretî'nin Ca'ferî ve Alevî olduğunu Âşık Çelebi ile Latîfî de belirtmektedir. Şair Hz. Âli, Hüseyin ve on iki imamı methetmekle beraber Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a da hürmetkârdır. Bu husus Rumeli'de yetişen Bektaşî şairlerinin çoğunda görülür. Rumeli abdalları da Hayretî'nin şiirlerine bütün özellikleriyle aksetmiştir. Hayretî'nin divanı abdalların yaşayış, düşünüş ve giyinişlerini anlatan birçok malzemeye sahiptir.

Hayretî samimi ve sade üslûbu, rindâne edası, zengin kelime hazinesi, çeşitli deyimler kullanması, mahallî tasvirlerle ve müşahhas unsurlara yer verişle dikkati çeken bir şairdir. Onun âşıkane, halk zevkine uygun, sade ve hoş giden gazelleri bulunduğu tezkire yazarlarınca ortaklaşa kabul edilmektedir. M. Fuad Köprülü'ye göre de Hayretî, şiirlerinde Rumeli şehirlerinin hususiyetlerini ve aşklarını açık ve laubali bir tarzda terennüm eden orijinal bir şairdir. Ayrıca tasavvuf terimlerini kullanmada oldukça maharetlidir. Şiirde âhenge dikkat eden ve aruza hâkim olan şair edebî sanatlarda da başarılıdır. Onun asıl şahsiyetini ise sanatlı ve mazmunlarla yüklü şiirlerinden çok derişâne ve rindâne yolda samimi şiirleri aksettirir. Bu özellikleriyle Hayretî derviş, rindmeşrep, mustarip ve bazan da zevkperest bir şairdir.

Eserleri. 1. *Divan*. Hayretî'nin, devrinde hemen her tabakadan insanın beğenip okuduğu, kendisine haklı bir şöhrat kazandıran divanı XVI. yüzyılın geniş hacimli mürettep divanlarından biridir. Âlî'nin naklettiğine göre Hâfız divanı gibi fal tutulan Hayretî divanı klasik tertibe uygun olarak tevhid ve na'tla başlar. Yedi

Hayretî'nin
Âşık Çelebi
tezkiyesindeki
minyatürü
(Millet Ktp.,
Ali Emîrî Efendi,
Tarih, nr. 772,
vr. 129*)

BİBLİYOGRAFYA :

Hayretî, *Dîvan* (haz. Mehmed Çavuşoğlu – M. Ali Tanyeri), İstanbul 1981, nesre hazırlayanların girişi, s. IX-XVIII; Sehi Bey, *Tezkire* (Kut), s. 295; Latîfî, *Tezkire*, s. 141; Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 774, vr. 76*; Âşık Çelebî, *Meşâîrû's-suarâ*, vr. 90b-91b; Kınalızâde, *Tezkire*, I, 314-317; Beyânî, *Tezkiretû's-suarâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 757, vr. 26*; Âlî Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5459, vr. 391*; Riyâzî, *Riyâzû's-suarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 59*; Mehmed Tevfik, *Kâfile-i şuarâ*, İstanbul 1290, s. 171; *Sicill-i Osmânî*, II, 263; *Osmanlı Mûellifleri*, I, 80; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1926), İstanbul 1981, s. 386, 390; Ali Nihad Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri*, İstanbul 1949, IV, 25-52; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, II, 115; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, İstanbul 1958, s. 27-28; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 319-320; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 124-127; *Büyük Türk Klasikleri*, III, 272-275; Mustafa Tatçı, *Hayretî Divanı'nda Din ve Tasavvuf* (yüksek lisans tezi, 1986, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), tür.yer.; Fevziye Abdullah Tansel, "Hayretî", *TA*, XIX, 126; Harun Tolasa, "Hayretî Mehmed Çelebi", *TDEA*, IV, 180-182.

MUSTAFA TATÇI

HAYRÎ EFENDİ, Mustafa

(1867-1921)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Ürgüp'te doğdu. Trablusgarp vilâyeti Evkaf müdürü Abdullah Avni Efendi'nin oğludur. Kökleri Karamanoğulları'na inen ve Karamanoğlu İbrâhim Bey'in Ürgüp'teki Büyük Cami (Câmi-i Kebîr) evkafının mütevellililiğini üstlenen bir ilmiye ailesine mensuptur. Büyükbabası Ürgüp Kadısı İbrâhim Efendi, onun babası Nakîbüleşraf Kaymakamı Abdullah Efendi'dir.

Mustafa Hayri önce Ürgüp'te amcası Hacı Münib Efendi'den ders gördü; Ürgübî Mahmud Efendi'den hat dersi aldı. Daha sonra Sivas Adliye müfettişi ağabeyi Hakkı Bey'in yanına gidip Halim Efendi'den Arapça, Mor Ali Baba'dan Farsça derslerini takip ederek tahsilini ilerletti. 1883'te ağabeyi ile İstanbul'a gitti ve Fâtiha Başkurşunlu Medresesi'ne kaydoldu, ayrıca Abdullah Rüşdü Efendi'nin derslerine girdi. İki yıl İstanbul'da kaldıktan sonra Ürgüp'e döndü. Bu arada Kayseri'ye giderek Yağmuroğlu Medresesi'ne yerleşti. Hoca Kasım Efendi'nin sabah, Karakimseli Hacı Efendi'nin akşam derslerine devam etti; meânî, beyân, bedî ve mantık okudu. 1304'te (1886-87) İstanbul'a geldi ve Başkurşunlu Medresesi'n-

de sekiz yıl okuduktan sonra buradan mezun oldu. Uzun süren medrese tahsilinin ardından Mekteb-i Hukuk'a girdi ve 8 Ağustos 1313'te (20 Ağustos 1897) burayı da bitirdi. Mezuniyetinden hemen sonra ibtidâ-i dâhil pâyesiyile Bursa'da müderris olarak meslek hayatına başladı; bir buçuk ay sonra da görevi mûsile-i Süleymanîyye'ye nakledildi.

Daha sonra Adliye'ye geçen Hayri Efendi önce Maraş, ardından 1900'de Trablusşam Bidâyet Mahkemesi müddeiumumi yardımcılığı, 1901 yılında da Lazkiye sancağı Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi başkanlığı yaptı. II. Meşrutiyet'e (1908) kadar Adliye Nezâreti bünyesinde çeşitli görevlerde bulundu. 1902'de Suriye vilâyetine, iki yıl sonra Manastır Merkez Bidâyet Mahkemesi müddeiumumi yardımcılığına, 1906'da Selânik Ceza Dairesi başkanlığına tayin edildi. II. Abdülhamid döneminde İstanbul, Suriye, Selânik'te genç zâbit ve mekteplilerin kurdukları siyasi teşekküllere daima ilgi duyan, bazılarında fiilen sorumluluk üstlenen Hayri Efendi, ceza reisi olarak Selânik'te iken burada İttihat ve Terakkî Cemiyeti adı altında oluşturulan siyasi teşekküle önemli hizmetler gördü. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Niğde mebusluğuna adaylığını koydu; yapılan seçimlerde İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin çoğunluğu alması üzerine Niğde mebusu olarak Meclis-i Meb'ûsan'a girdi. 1908'de Dârülfünun Hukuk Şubesi Mecelle müderrisliğine, 1909'da Medresetü'l-kudât tanzîm-i i'lâmât-ı cezâiyye hocalığına tayin edildi. 1910'da Meclis-i Meb'ûsan birinci reis vekili oldu.

22 Aralık 1910'da İbrâhim Hakkı Paşa kabinesinde 15.000 kuruş maaşla Evkâf-ı Hümâyün nâzirliğine getirilen, ayrıca kısa sürelerle Dahiliye, Orman ve Meâdin nezâretlerine vekâlet eden Hayri Efendi, görevinin ağırlığı sebebiyle Dârülfünun Mecelle müderrisliğinden ayrıldıktan sonra Hicaz'daki durumun ıslahı, oradaki dinî kurumların idaresi için teşkil edilen komisyona üye seçildi ve birinci rütbeden Mecidiye nişanıyla taltif edildi. 29 Eylül 1911'de İbrâhim Hakkı Paşa kabinesinin istifası üzerine Küçük Said Paşa'nın kurduğu hükümette Adliye Nezâreti ile Şûrâ-yı Devlet başkanlığına asaleten, Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne vekâleten tayin edildiyse de her iki aslı görevden istifa ederek Evkaf Nezâreti'nde asaleten göreve başladı. Bir ara Emrullah Efendi'nin yerine Maarif Nezâreti'ne vekâlet etti. Kabinenin yıl sonunda istifasıyla Evkaf Nezâreti'nden ayrıldı. Bâbîâli Baskı-

nüsha üzerinden yapılan tenkitli neşrinde (bk. bibl.) yirmi kaside, otuz beş musammat, bir müstezad, 487 gazel ve yedi kıta bulunmaktadır. Hayretî divanıyla ilgili olarak Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Mustafa Tatçı (*Hayretî Divanı'nda Din ve Tasavvuf* [1986]), Mehmet Sarı (*Hayretî Divanı'nda Maddî Kültür Unsurları* [1986]), Mehmet Temizhan (*Hayretî Divanı'nda Âşık* [1986]), Ahmet Arı (*Hayretî Divanı'nda Sevgili ve Sevgilinin Fizikî Yapısı ile İlgili Özellikleri* [1987]), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Nihat Öztoprak (*Hayretî Divanı'nda Bitkiler* [1986]) ve Hikmet Feridun Güven (*Hayretî Divanı'nda Kozmik Âlem ve Zaman* [1988]) yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. 2. *Belgrad Şehrengizi*. Uzun bir münâcâtla başlayan 261 beyitlik bu eser, çeşitli edebî sanatların ve söz oyunlarının hâkim olduğu bir üslûpla yazılmıştır. Manzumede şair, memdûh ve mahbûblarını tanıtmaya başlamadan önce yalnızlık ve kimsesizlikten şikâyet eder, ilâhî aşka müptelâ olamayışından yakınır. Bu arada memdûhlar arasında Bosna sancak beyi Gazi Hüsrev Bey'e yer vermesi Hayretî'nin onun dostluğunu kazandığını belli etmektedir. 3. *Yenice Şehrengizi*. Yetmiş üç beyitlik bu manzumede ise sadece mahbûb ve memdûhlar söz konusu edilir. Her iki şehrengizde de şehirlerin özellikleri ve sosyal yaşayış bakımından pek fazla bilgi yoktur. Bu şehrengizler birer inceleme ile birlikte Mehmed Çavuşoğlu tarafından yayımlanmıştır (*GDAAD*, nr. 2-3 [1974], s. 325-356; nr. 4-5 [1976], s. 81-100). Bunlardan başka Fehmi Ethem Karatay Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki (Hazine, nr. 1137) bir mecmua içinde Hayretî'nin *Bahâristan*, *Nâme-i Hayretî* ve *Muhabbetnâme-i Hayretî* adlı üç mesnevisi bulunduğunu kaydetmektedir (*Türkçe Yazmalar*, II, 115).